

Konrad MEUS

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Działalność lwowskiego Towarzystwa imienia Księdza Piotra Skargi. Jego wpływ na życie codzienne katolików rzymskich we Lwowie w czasach galicyjskich

Szczęśliwy był lud, o którym napisano:

„Wszyscy się zebrali jakoby jeden mąż i człowiek jeden,
z jednym sercem, z jedną radą”¹.

Piotr Skarga

Towarzystwo imienia Piotra Skargi i jego miejsce na mapie społeczno-kulturalnej Lwowa

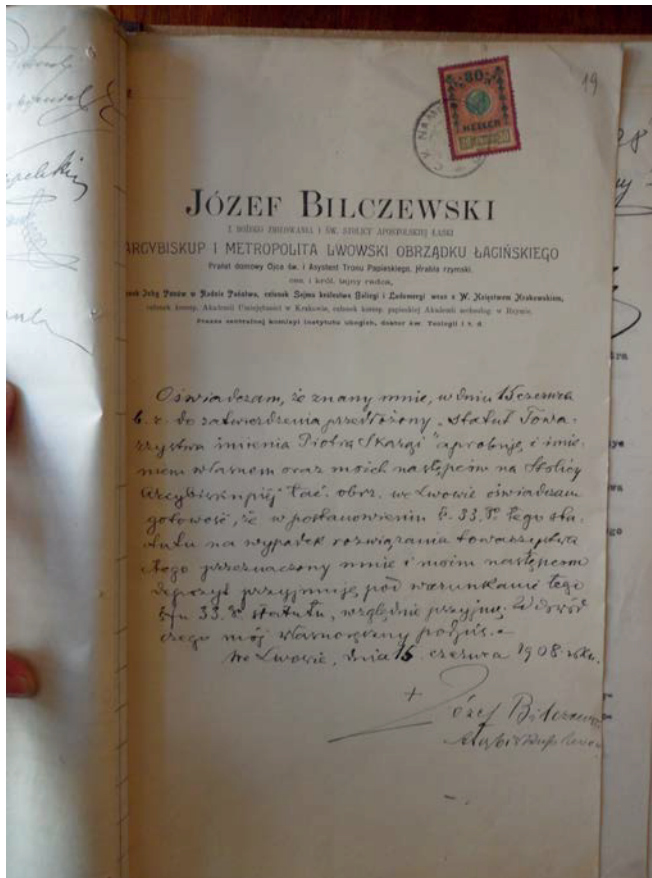
Istotą autonomii galicyjskiej, poza repolonizacją szkół i urzędów, była szeroko rozumiana samorządność tworząca podwaliny pod powstanie społeczeństwa obywatelskiego. Przy czym owej samorządności nie należy pojmować wyłącznie przez pryzmat samorządu politycznego, ale również poprzez przyznanie mieszkańcom Galicji prawa do zakładania stowarzyszeń mających wymiar niepolityczny lub gospodarczy. W kontekście powołania i działalności Towarzystwa imienia Księdza Piotra Skargi (dalej: TPS) szczególne znaczenie miała *Ustawa o prawie stowarzyszeń* z 15 listopada 1867 roku. Umożliwiła ona między innymi tworzenie ogólnospołecznych organizacji o charakterze humanitarnym, kulturalnym i oświatowym². Zazwyczaj ich powstawaniu przyświecała idea pracy organicznej oraz pracy „u podstaw” – wśród niżej sytuowanych warstw społecznych Galicji. Nie inaczej było w przypadku lwowskiego TPS. Inicjatywa założenia organizacji mającej na celu „krzewienie i popieranie polskiego piśmiennictwa katolickiego we Lwowie” zrodziła się najpewniej

---

¹ Cyt. za: „Sprawozdanie Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie za lata 1909–1914”. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie / Центральний Державний Історичний Архів України у Львові / Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi (dalej: CDIAL), zespol 190, opis 1, sprawa 2: Sprawozdania, wypowiedzi, zawiadomienia, referaty z działalności i zadań towarzystwa, k. 84.

² Ustawa o prawie stowarzyszeń z dnia 15.11.1867 r., [w:] *Przekłady Ustaw, Rozporządzeń i Obwieszczeń Prawa, Państwa dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi, tudzież Wielkiego Księstwa Krakowskiego*, Lwów 1867, s. 275–280.

w pierwszych miesiącach 1908 roku, skoro już w początkach lipca Namiestnictwo wydało zgodę (a raczej „nie zakazało”) na zawiązanie się Stowarzyszenia imienia Piotra Skargi³. Decyzję w tej sprawie ogłoszono w korespondencji z 14 lipca 1908 roku adresowanej do doktora Kazimierza Krygowskiego – lwowskiego adwokata oraz przedstawiciela grupy inicjatywnej⁴. Nieco wcześniej, bo w połowie czerwca swoją zgodę na utworzenie Towarzystwa pisemnie wyraził arcybiskup metropolita lwowski Józef Bilczewski (zob. il. 1)⁵.

Il. 1. Pismo zatwierdzające akceptację statutu Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie, sygnowane przez arcybiskupa metropolitę lwowskiego Józefa Bilczewskiego

³ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 1: Statuty i listy Dyrekcji Policji i Starostwa we Lwowie dotyczące rejestrowania i zmian statutu towarzystwa, k. 1; zob. także: H. Kramarz, *Przyczyny i okoliczności powstania Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie*, „Krakowskie Pismo Kresowe”, t. 1: 2009, Kraków 2010, s. 84–85.

⁴ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 1, k. 1.

⁵ Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego / Державний Архів Львівської Облaсті / Derzawnyj Archiw Lwiwskoji Oblaсти (dalej: DALO), zespół 1, opis 54, sprawa 1268: Lwowskie Towarzystwo im. Piotra Skargi we Lwowie, k. 19.

W drugiej połowie 1908 roku czyniono usilne starania, aby zainaugurować działalność Towarzystwa. Udało się to uczynić 12 grudnia 1908 roku. Pierwsze zebranie miało charakter wielce uroczysty. Odbyło się ono w pałacu arcybiskupim we Lwowie przy udziale około trzystu zaproszonych gości⁶. W trakcie uroczystości inauguracyjnej głos zabrali między innymi Stanisław Henryk hrabia Badeni – prezes Zarządu TPS, oraz wybrany jego zastępcą Adam Konopka. Zgromadzeni odsłuchali także wykładu literata związanego z Zakładem Narodowym imienia Ossolińskich – Tadeusza Czapelskiego. Jego wystąpienie poświęcone zostało głównie znaczeniu katolickiej prasy we Francji oraz w należących wówczas do Austro-Węgier Czechach. Spotkanie zakończył arcybiskup Józef Bilczewski, odnosząc się do narodowego (polskiego) charakteru zawiązanego Towarzystwa⁷. Tym sposobem stowarzyszenie, które w kolejnych latach na stałe wpisało się w krajobraz społeczno-kulturowy Lwowa i kilku innych miast galicyjskich, rozpoczęło bujną działalność. Jego cele zostały w pełni nakreślone w statucie zatwierdzonym w 1908 roku. Najważniejszym zadaniem postawionym przed członkami TPS było „krzewienie i popieranie polskiego katolickiego piśmiennictwa”⁸. Założenia te planowano osiągnąć przy pomocy zróżnicowanych działań, które można w skrócie określić jako: oświatowo-edukacyjne i wydawnicze oraz kulturotwórcze⁹. Z czasem aspiracje członków Towarzystwa zaczęły wzrastać i już po kilkunastu miesiącach istnienia TPS stało się czołową lwowską i galicyjską organizacją walczącą z szeroko pojętą pornografią. Ponadto stowarzyszenie „skar-gowskie” rozpoczęło aktywną pracę *pro publico bono*. Jej wyrazem było powołanie we Lwowie tak zwanego Biura Ludowego, czyli kancelarii udzielającej porad prawnych osobom, którym sytuacja finansowa uniemożliwiała skorzystanie z prywatnych usług prawniczych.

Działalność oświatowo-edukacyjna i wydawnicza

Zadania statutowe Towarzystwa postanowiono realizować przede wszystkim za pomocą „słowa drukowanego”, które jak słusznie zauważono w odezwie TPS: „jak ogromnym jest dobrodziejstwem i przepotężną bronią, tak również stać się może szkodnikiem najgroźniejszym, źródłem zła i klęsk nieobliczonych”¹⁰. Tym samym działalność wydawnicza miała stanowić fundament nowo powołanej organizacji

⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 8: Korespondencja z towarzystwami, drukarniami i prywatnymi osobami odnośnie współpracy przy wydawaniu książek, broszur, ich rozpowszechniania, wymiany literatury, k. 2; H. Kramarz, *Przyczyny i okoliczności...*, op. cit., s. 85–86.

⁷ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 8, k. 2–3; H. Kramarz, *Przyczyny i okoliczności...*, op. cit., s. 86.

⁸ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 1, k. 3.

⁹ W założeniach inicjatorów Towarzystwa było odrzucenie działalności mającej wymiar polityczny. Ibidem.

¹⁰ Cyt. za: D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi we Lwowie (1909–1914) i jego działalność wydawnicza. Zarys monograficzny*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne”, t. 2: 1994, s. 39.

w krzewieniu idei chrześcijańskich i patriotycznych wśród Polaków oraz rzymskich katolików zamieszkujących Lwów i powiat lwowski. Dla tego też celu już w 1909 roku powołano przy Towarzystwie wydawnictwo. Jego redaktorem ustanowiono Edmunda Sedlaczka, niegdyś konsula austriackiego w Sofii¹¹. W pierwszym okresie działalności wydawniczej Towarzystwa drukiem ukazały się między innymi następujące publikacje: *Piotr Skarga*, *Czerwone prawdy* oraz *Grunwald*. Wszystkie miały charakter broszur. Szczególnym zainteresowaniem – co zauważyła już Henryka Kramarz – cieszyło się wydawnictwo uświetniające pięćsetną rocznicę bitwy grunwaldzkiej¹². Rozkolportowano je na terenie Galicji w nakładzie 30 tysięcy sztuk. W drugiej połowie 1910 roku rozpoczęto prace nad wydaniem kalendarzy na rok 1911, które w zamyśle miały być dostosowane do „potrzeb katolika – Polaka wszystkich stanów”¹³. W krótkim czasie okazało się, że władze Towarzystwa spodziewały się bardziej wymiernych sukcesów wydawniczych. Mało dynamiczny Sedlaczek nie spełnił oczekiwań władz TPS. Po kilkunastu miesiącach współpracy pełniący rolę głównego mecenasa wydawnictwa Stanisław Henryk hrabia Badeni zrezygnował z jego usług¹⁴. Pracę redaktora wydawniczego objął pełny animuszu i znakomicie wykształcony młody pisarz Stanisław Lam¹⁵. Do wykonywania swoich obowiązków przystąpił z wielkim zapałem; na efekty nie czekano długo. O ile w latach 1909–1910 nakładem TPS ukazało się zaledwie 6 pozycji, to w latach 1911–1914 było ich już 69¹⁶, z czego tylko w roku 1912 wydano 29 publikacji książkowych i broszur¹⁷. Spośród innych sukcesów Lama należy zapamiętać wystaranie się o wydanie drukiem pamiętników z powstania styczniowego autorstwa Zofii Romanowiczówny¹⁸.

Pomimo wzmoczonej aktywności wydawniczej Towarzystwo nie posiadało własnej drukarni. Przyczyniły się do tego przede wszystkim horrendalne koszty jej utrzymania¹⁹. Wobec tego władze Towarzystwa zdecydowały się na kooperację z innymi firmami oferującymi usługi drukarskie. Drukowanie książek oraz broszur zlecano drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie, która uchodziła wówczas za bardzo nowoczesną²⁰. Do roku 1913 TPS złożyło w Ossolineum zamów-

¹¹ Ibidem, s. 40.

¹² H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu działalności Towarzystwa im. ks. Piotra Skargi 1908–1918 (w świetle archiwaliów lwowskich)*, [w:] Kraków – Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki, t. 7, red. H. Košetka, Kraków 2005, s. 253.

¹³ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 52.

¹⁴ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 40–41.

¹⁵ Ibidem, s. 41; CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 104.

¹⁶ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 42.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 41.

¹⁹ H. Kramarz, *Formy działalności dydaktyczno-wychowawczej Towarzystwa im. ks. Piotra Skargi (1908–1939) jako problem z zakresu pedagogiki społecznej*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2006, s. 119.

²⁰ Drukarnia Zakładu im. Ossolińskich stała się jedną z najnowocześniejszych na ziemiach polskich za sprawą olbrzymich nakładów, jakie poniesiono na jej usprawnienie w latach 1909–1911. Inwestycje te

wienia na 102 arkusze wydawnicze²¹. Pełny wykaz bibliograficzny dzieł wydanych przez Towarzystwo skargowskie w drukarni Ossolineum zawiera aneks dołączony na końcu niniejszego artykułu.

W kategorii działalności wydawniczej należy także potraktować wydawanie tygodnika zatytułowanego „Kronika Powszechna”. Zgodnie z intencją jego założycieli treści w nim zamieszczone miały charakter społeczno-literacki²². Warto zaznaczyć, że współwydawcą wspomnianego tygodnika, obok TPS, był Związek Niewiast Katolickich²³. Pierwszym redaktorem czasopisma został – przybyły specjalnie w tym celu z Warszawy – Teodor Jeske-Choiński²⁴. Koszty związane z wydaniem „Kroniki” pokrywano z dochodów uzyskanych z cotygodniowej sprzedaży oraz z prenumeraty²⁵. Na podstawie oferty handlowej publikowanej na łamach omawianego tygodnika można wnioskować, że ważną pozycję w rubryce dochodów stanowiły ogłoszenia reklamowe²⁶. Koniecznie należy zaznaczyć, że redakcja dopuszczała możliwość prenumerowania czasopisma przez mieszkańców z pozostałych zaborów oraz z innych krajów koronnych imperium habsburskiego²⁷.

Niezwykle istotną kwestią, którą należało rozwiązać, pozostawał kolportaż publikacji wydanych nakładem TPS. We Lwowie uruchomiono Biuro Sprzedaży Wydawnictw imienia Piotra Skargi. Jego siedziba znajdowała się przy ulicy Trzeciego Maja 4. W kompetencji Biura pozostawało prowadzenie spraw handlowych oraz promocja skargowskich wydawnictw²⁸. Trzeba jednak zaznaczyć, że pomimo usilnych starań nie udało się władzom stowarzyszenia uruchomić własnej księgarni na terenie Lwowa. Po oszacowaniu kosztów uznano ten pomysł za nieopłacalny²⁹.

Zarządowi Towarzystwa zależało, co oczywiste, na dotarciu do jak najszerszego kręgu odbiorców. Przy czym ze względów ekonomicznych chciano to uczynić jak najmniejszym kosztem. W tym też celu na terenie całej Galicji zakładano tak zwane

---

obliczono na 1 milion koron. *Druki oficyny ossolińskiej 1828–1918*, red. K. Korzon, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 41; zob. także: D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 45.

²¹ *Druki oficyny ossolińskiej...*, op. cit., s. 41–42.

²² J. Rostworowski, *O potrzebie popierania katolickiego piśmiennictwa. Referat wygłoszony na zebraniu Tow. im. Piotra Skargi*, Kraków 1911, s. 14. Zob. CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 75–82.

²³ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 84.

²⁴ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 40.

²⁵ Detaliczna cena jednego egzemplarza w grudniu 1912 roku wynosiła 30 halerzy. Z kolei roczna prenumerata dla mieszkańców Lwowa kosztowała 12 koron. Za doręczenie tygodnika do domu pobierano dodatkową niewielką opłatę w wysokości 20 halerzy miesięczne. Zob. „Kronika Powszechna. Tygodnik Społeczny, Literacki i Naukowy”, 21.12.1912 (t. 3, nr 51).

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu...*, op. cit., s. 255.

²⁹ Ibidem.

składnice skargowskie³⁰. Ich liczba w szczytowym okresie wynosiła 233. Naturalnie część z nich ze względu na nierentowność zlikwidowano. Sukces składnic opierał się przede wszystkim na rozbudowanej sieci agentów, którzy za odpowiednią prowizję sprzedawali druki Towarzystwa w terenie. Bardzo często punkty sprzedaży znajdowały się w już istniejących sklepach, oferujących asortyment papierniczy, piśmienniczy, szkolny, galanteryjny itp. Zdarzały się przypadki, że wydawnictwa TPS – w ramach składnicy – sprzedawano na odpustach, targach i prowincjonalnych jarmarkach³¹, co podkreślało ogólnospołeczny charakter oferowanych publikacji³². W kontaktach z innym księgarniami nieoceniona była pomoc Feliksa Westa z Brodów, który prowadził główny skład książek skargowskich. To właśnie w Brodach realizowana była ekspedycja do innych składnic TPS na terenie Galicji³³.

Ze względu na treści moralizujące oraz przesłania patriotyczne zawarte w publikacjach Towarzystwa szczególnie starano się trafić do młodego czytelnika. W tym wypadku istotną okazała się współpraca z Radą Szkolną Krajową we Lwowie. 4 kwietnia 1910 roku jej władze wydały stosowny okólnik, w którym zwrócono uwagę dyrektorom i nauczycielom ze wszystkich galicyjskich gimnazjów i szkół realnych, aby w trakcie ustalania tak zwanego preliminarza bibliotecznego uwzględnić wydawnictwa TPS. Argumentem zasadniczym, który miał usankcjonować sugestie Rady Szkolnej Krajowej, było stwierdzenie, że publikacje Towarzystwa mają na celu „podniesienie moralnego poziomu społeczeństwa, a tym samym mogą położyć wielką zasługę około niego”³⁴. Kontrowersje Rady wzbudziła jedna publikacja zatytułowana *Pornografia*. Postulowano do władz Towarzystwa, aby te bezwzględnie dokonały zmiany tytułu książki na następujący: *Głosy polskie w najważniejszej sprawie moralności społecznej*³⁵. W zachowanej korespondencji władze Rady zastrzegły jednak, że nie dysponują funduszami, które umożliwiłyby zakup książek i broszur Towarzystwa dla potrzeb edukacyjnych³⁶. Niemniej w 1910 roku Rada Szkolna Krajowa zaapelowała do Rad Szkolnych Okręgowych, aby te dokonały zakupów książek *Grunwald* i *Piotr Skarga* z przeznaczeniem na nagrody dla wyróżniających się uczniów szkół pospolitych i wydziałowych³⁷.

Obok działalności wydawniczej równie ważną dla władz TPS pozostawała promocja filozofii Towarzystwa za pośrednictwem „słowa mówionego”. W związku z tym już w listopadzie 1909 roku zorganizowane zostało tak zwane Koło Prele-

³⁰ Szczegółowo działalność i funkcjonowanie składnic skargowskich opisała H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu...*, op. cit., s. 255–257.

³¹ Ibidem, s. 256–257.

³² D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 42.

³³ H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu...*, s. 256.

³⁴ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 9: Odwołania, korespondencja, zamówienia i inne dokumenty odnośnie fundowania i ukończenia bibliotek i czytelnicy przy szkołach, urzędach towarzystwa..., k. 8.

³⁵ Ibidem, k. 6.

³⁶ Ibidem.

³⁷ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 11: Odwołania, powiadomienia, korespondencja i inne dokumenty odnośnie fundowania księgarni i sprzedaży wydawnictw Towarzystwa, k. 31.

gentów, które jak się miało okazać, w krótkim czasie zyskało niezwykłą popularność. Dość wskazać, że do 1914 roku prelegenci Koła wygłosili 208 odczytów lub pogadank, często wykorzystując przy tym nowoczesną jak na tamte czasy technikę (tzw. obrazy świetlne). Inauguracyjny referat, mający promować idee TPS, wygłosił T. Czapelski. Problematyka wykładów i dyskusji skupiła się wokół bagatela 182 zagadnień³⁸. Pogadanki w przeważającym stopniu dotyczyły kwestii społecznych. W świetle zachowanych archiwaliów można z pełną dokładnością odtworzyć zakres realizowanych tematów. W roku akademickim 1911/1912 skupiły się one w dużej mierze wokół szeroko pojętej problematyki robotniczej. Oto tytuły kilku z nich: „Potrzeba i środki pracy społecznej”, „Znaczenie kwestii robotniczej w obrębie kwestii społecznej”, „Zjawienie się kwestii robotniczej i jej części składowe”, „Jawne zadania wynikające z kwestii robotniczej dla państwa”, „Kapitał i prawa”³⁹. Z kolei w latach 1909–1910 nierzadko podejmowano się trudów przybliżenia problematyki historycznej lub zawierającej wiedzę praktyczną. Z dziedziny historii omawiano między innymi: powstanie kościuszkowskie, Konstytucję 3 maja, powstanie listopadowe oraz bitwę grunwaldzką. Do kategorii wiedzy użytecznej należy bez wątpienia zaliczyć referaty: „O technice mleczarstwa”, „Hodowla inwentarza” czy „O mankietnictwie”⁴⁰. Spotkania miały charakter seminaryjny i odbywały się co sobotę w godzinach późnowieczornych (zazwyczaj od godziny dziewiętnastej)⁴¹. Zdarzało się również, że zebrania prelegentów urządzano poza siedzibą Towarzystwa. Znamienny pozostaje przykład zwiedzania lwowskiej fabryki chleba „Merkury”, które zorganizowano 19 listopada 1911 roku. Celem tej wizyty było poznanie pracy miejscowych robotników, co następnie posłużyło jako temat do wspólnej dyskusji⁴². Niemal od początku istnienia Koła Prelegentów starano się przygotowywać odczyty (pogadanki) dla uczniów lwowskich szkół. W niedzielę 20 lutego 1910 roku udało się przeprowadzić wykłady zatytułowane „Grunwald” w 12 szkołach (noszących imiona następujących patronów: Marii Magdaleny, świętej Anny, Henryka Sienkiewicza, Adama Mickiewicza, świętego Antoniego, świętego Marcina, świętej Elżbiety, Stanisława Konarskiego, Augustyna Kordeckiego, Stanisława Staszica, Jana III Sobieskiego i świętej Zofii)⁴³. Niewątpliwy sukces Koła Prelegentów stanowiło zorganizowanie tak zwanych odczytów skargowskich, które miały miejsce w dniu 22 września 1912 roku. Inicjatywą tą objęto kilkanaście szkół ludowych we Lwowie, gdzie wygłaszano przemowy do tłumnie zgromadzonej młodzieży. Ponadto tylko w roku 1912/1913 przeprowadzono 19 odczytów poza Lwowem⁴⁴. Tym spo-

³⁸ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 85. Według D. Adamczyk do 1914 roku Koło Prelegentów zorganizowało 203 wykłady; eadem, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 38.

³⁹ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 96–97.

⁴⁰ Ibidem, k. 123–126.

⁴¹ Zajęcia nie odbywały się w okresie wakacji, ani też w czasie kiedy zaplanowane były wystąpienia publiczne. Ibidem, k. 96, 127.

⁴² Ibidem, k. 97.

⁴³ Ibidem, k. 124.

⁴⁴ Ibidem, k. 108.

sobem członkowie TPS chcieli uczcić trzechsetną rocznicę śmierci swojego patrona⁴⁵. W dużym stopniu szeregi Koła zasilali maturzyści ze lwowskich szkół. Faktycznie jednak siła sprawcza Koła opierała się na młodzieży studenckiej, która tym sposobem – jak jeszcze informowano w sprawozdaniu z działalności TPS za lata 1909–1914 – „przez czas swoich studiów ćwiczy się dalej i uczy zastosować nabyte wiadomości praktyczne”⁴⁶. Wśród powszechnie znanych członków Koła Prelegentów znaleźli się między innymi: Andrzej hrabia Pruszyński oraz wspomniany już pisarz Stanisław Lam⁴⁷. W tym miejscu należy zaznaczyć, że odczyty o charakterze „otwartym” zazwyczaj cieszyły się wielkim powodzeniem. Przyczyny sukcesu tej inicjatywy należy upatrywać – jak słusznie zauważyła Danuta Adamczyk – w sposobie bycia mieszczan „aspirujących do elity kulturalnej”, dla których bywanie na tego typu odczytach „należało do dobrego tonu”⁴⁸. Pod względem technicznym oraz merytorycznym wszystkie wystąpienia publiczne były szczegółowo dopracowane. W gronie prelegentów znajdowali się profesorzy uniwersyteccy, nauczyciele gimnazjalni oraz literaci⁴⁹. Problematyka wygłaszanych prelekcji cechowała się różnorodną tematyką, niemniej zawsze nawiązywała do zadań stawianych przed członkami Towarzystwa. Tym samym podczas wystąpień publicznych propagowano potrzebę zaznajamiania się z książką i prasą katolicką oraz z ich rolą w ówczesnym świecie⁵⁰. Ponadto podejmowano zagadnienia dotyczące: ekonomii, historii, religii, moralności, walki z uzależnieniami itp. Inauguracja odczytów nastąpiła 10 listopada 1909 roku. Tego dnia referat zatytułowany „Religijność Słowackiego” wygłosił profesor Uniwersytetu we Lwowie Juliusz Kleiner⁵¹. W kolejnych latach z referatami występowali między innymi: biskup Józef Teodorowicz („Współczesna dusza a prądy religijne”), Teodor Jeske-Choiński („Psychologia życia”, „Historyczny pogląd na asymilację Żydów”), Edmund Sedlaczek („Zygmunt Krasiński – wierzącej Polski wieszcz”) oraz Adam Konopka („O zapobieganiu pornografii”). Organizowano również spotkania, w trakcie których słuchacze mogli zapoznać się z wykładami dotyczącymi istotnych problemów społecznych, jak na przykład alkoholizm⁵². Innym godnym odnotowania przedsięwzięciem mającym na celu dotarcie do szerszego kręgu odbiorców było przeprowadzanie pogadarek z robotnikami. Dla przykładu tylko w roku akademickim 1911/1912 zaaranżowano kilka dyskusji poruszających kwestie ruchu spółdzielczego, jego istoty i stanu obecnego oraz patriotyzmu⁵³. Wspomnia-

⁴⁵ Piotr Skarga zmarł 27 września 1612 roku.

⁴⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 85.

⁴⁷ Ibidem, k. 128.

⁴⁸ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 37.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ H. Kramarz, *Książka w pierwszym dziesięcioleciu...*, op. cit., s. 254.

⁵¹ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 37–38.

⁵² CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 101; D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 38.

⁵³ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 101.

ne prelekcje i debaty często odbywały się w sobotnie wieczory w pomieszczeniach lwowskiego ratusza⁵⁴. Starano się również zaakcentować obecność Towarzystwa na prowincji. Ze sprawozdania za rok 1909/1910 wynika, że tylko w tym jednym roku akademickim wygłoszono 38 referatów poza Lwowem, między innymi w Winnikach oraz w Żydaticzach⁵⁵. Dla porównania w tym samym czasie w stolicy Galicji miały miejsce 32 wystąpienia, z czego 18 miało charakter publiczny, a 14 zorganizowano w obrębie Koła Prelegentów⁵⁶.

Niezwykle ważną formą aktywności oświatowo-edukacyjnej TPS pozostawało prowadzenie kursów dla analfabetów, zwanych również „szkołą analfabetów”⁵⁷. Skierowane były one zazwyczaj do biedoty miejskiej lub do osób o niskim statusie społecznym i zawodowym, jak na przykład robotnicy czy służący⁵⁸. Na zajęcia uczęszczały osoby o silnie zróżnicowanym przedziale wiekowym. Przykładowo w kursach zorganizowanych w 1910 roku uczestniczył mężczyzna urodzony w 1849 roku! Klasy liczyły zazwyczaj po kilka lub kilkanaście osób i miały charakter koedukacyjny⁵⁹. W roku szkolnym 1911/1912 naukę ukończyło w sumie 21 kursantów obojga płci⁶⁰. Rok później nastąpił kryzys w funkcjonowaniu „szkoły”, co wynikało z nikłego zainteresowania kursem. Na przełomie 1912 i 1913 roku w zajęciach uczestniczyło tylko 14 osób. Kurs zakończył się wraz z semestrem zimowym⁶¹. Warto jednak odnotować, że pomimo pewnych trudności pomiędzy 1909 a majem 1914 roku do „szkoły analfabetów” uczęszczało w sumie 137 osób⁶². Niemal wszyscy ukończyli ją z pozytywnym skutkiem. Naukę prowadził akademik Wincenty Zaborowski, a także profesor Gawroński⁶³. Przedsięwzięciem kierowali zazwyczaj członkowie Koła Prelegentów TPS. Przedwojenne zainteresowanie kursami dla analfabetów skłoniło władze Towarzystwa do ich ponownego uruchomienia w okresie międzywojennym, już po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej i społecznej we Lwowie. Tym sposobem tylko w 1922 roku z inicjatywy Zarządu TPS i przy jego wydatnym wsparciu finansowym Liga Katolicka Świętego Andrzeja, powołana przy Ojcach Bernardynach we Lwowie, zorganizowała trzy kursy dla niepiśmiennych kobiet⁶⁴.

---

⁵⁴ Ibidem, k. 123, 127.

⁵⁵ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 126; CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 6: Sprawozdania, protokoły zebrań, korespondencja i inne dokumenty z fundowania i działalności oddziałów Towarzystwa w miejscowościach na litery B–K, k. 7, 9.

⁵⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 126.

⁵⁷ Ibidem, k. 97.

⁵⁸ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 14: Frekwencja w szkole analfabetów Towarzystwa im. Piotra Skargi, k. 3–4.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 97.

⁶¹ Ibidem, k. 109.

⁶² Ibidem, k. 85, 115.

⁶³ Ibidem, k. 97.

⁶⁴ Ibidem, k. 115, 130.

Poza pracą wydawniczą oraz zakrojonym na szeroką skalę kolportażem dzieł firmowanych przez TPS organizowano również działalność biblioteczną. We Lwowie bibliotekę prowadzono wspólnie z miejscową Sodalicią Panów. Do 1912 roku jej zbiory liczyły 2,5 tysiąca pozycji książkowych. Dla ułatwienia korzystania z coraz większego zasobu prowadzono trzy katalogi: według liczby porządkowej, alfabetyczny wedle nazwisk autorów oraz tematyczny⁶⁵. Jak wynika ze sprawozdań Towarzystwa, duży wkład w usprawnienie funkcjonowania biblioteki położył jeden z jego członków o nazwisku Bętkowski. W schyłkowym okresie autonomii księgozbiór tej biblioteki liczył ponad 3 tysiące dzieł. Warto także zaznaczyć, że księżnica TPS cieszyła się dużym zainteresowaniem wśród lwowskich katolików obrządku łacińskiego, skoro tylko na przełomie 1912 i 1913 roku, pomimo ograniczeń w dostępie do biblioteki, odnotowano 1546 użytkowników⁶⁶.

Na prowincji docierano do czytelników katolickich za pomocą tak zwanych bibliotek ruchomych, zwanych też „kuferkowymi”. Ich funkcjonowanie polegało na wysyłaniu kufra z książkami do wybranych miast i wsi. Tam za drobną opłatą wypożyczano książki lokalnej społeczności⁶⁷. Do wiosny 1914 roku za pomocą 12 „bibliotek kuferkowych” akcją objęto 72 miejscowości⁶⁸. Warto zaznaczyć, że w „bibliotekach kuferkowych” dominowały: wydawnictwa historyczne i religijne, beletrystyka, poradniki oraz literatura dziecięca⁶⁹.

Z myślą o lwowskich uczniach podjęto się także trudu zorganizowania tak zwanej biblioteki dla szkół średnich⁷⁰. Jej pracami zawiadywał między innymi profesor Barański, a szczególne zasługi w rozwój inicjatywy położył Klaudiusz Żylski, prezes lwowskiej Biblioteki Słuchaczy Prawa⁷¹. Zainteresowana młodzież korzystała z księgozbioru Towarzystwa w każdą sobotę w godzinach popołudniowych. Wówczas też odbywał się swoisty klub dyskusyjny wokół wybranych zagadnień: ekonomicznych, społecznych, kulturalnych, politycznych i historycznych. Spośród odnotowanych tematów można wymienić między innymi: „Dzieje muzyki polskiej”, „O powstaniu kościuszkowskim”, „O Konstytucji 3 maja”, „Kultura żydowska”, „Matejko”, a także „Samorząd w szkole”⁷². Członkowie biblioteki organizowali również „wieczorki” upamiętniające ważne – szczególnie z perspektywy ówczesnej sytuacji narodowej – wydarzenia historyczne, jak przykładowo rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja oraz wybuchu powstania styczniowego. Spotkaniom tym zazwyczaj towarzyszył stosownie przygotowany muzyczny repertuar. O dużym zaangażowaniu młodzieży

---

⁶⁵ Ibidem, k. 94.

⁶⁶ Ibidem, k. 85, 105.

⁶⁷ D. Adameczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 39.

⁶⁸ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 85. W latach 30. XX wieku akcją „ruchomych bibliotek” planowano objąć szczególnie obszar Wołynia. DALO, zespół 1, opis 54, sprawa 1268, k. 39.

⁶⁹ D. Adameczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 39.

⁷⁰ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 94.

⁷¹ Ibidem, k. 105.

⁷² Ibidem, k. 94.

lwowskiej w niniejsze przedsięwzięcie świadczy fakt, że po ukończeniu nauki część z nich zasilala Koło Prelegentów TPS⁷³. Kończąc rozważania na ten temat, zaznaczę jeszcze, że w końcu roku szkolnego 1911/1912 w spotkaniach organizowanych w ramach biblioteki dla szkół średnich brało udział 25 uczniów. Rok później było ich już nawet 80. W latach kolejnych z tego grona 30 osób pozostało słuchaczami seminarium nauczycielskiego⁷⁴.

Działalność antypornograficzna

W pierwszym statucie Towarzystwa imienia Księdza Piotra Skargi z 1908 roku na próżno szukać informacji na temat antypornograficznej działalności stowarzyszenia⁷⁵. Cel ten stał się jednym z priorytetowych faktycznie dopiero w sierpniu 1911 roku, kiedy to na Kongresie Mariańskim w Przemyślu Adam Konopka (wiceprzewodniczący Zarządu Głównego TPS) wygłosił referat zatytułowany „O zapobieganiu pornografii”. Stanowił on później podstawę programową Towarzystwa w działalności antypornograficznej⁷⁶.

Niespełna rok po przemyskim kongresie problem pornografii został dostrzeżony na szczeblu centralnym w Wiedniu⁷⁷. 18 czerwca 1912 roku w Dzienniku Ustaw Państwa opublikowano międzynarodowy układ z maja 1910 roku, który zakładał zwalczanie pornograficznych publikacji⁷⁸. Tym sposobem na obszarze monarchii habsburskiej rozpoczęto zmasowaną akcję mającą na celu ograniczenie rozpowszechniania treści uznanych za niemoralne. Główny oręż do walki z pornografią miała stanowić Centralna Stacja do Zwalczania Rozszerzania Pornograficznych Publikacji

⁷³ Ibidem, k. 95.

⁷⁴ Ibidem, k. 94, 108.

⁷⁵ Zob. Statuty Towarzystwa z lat 1908, 1920 i 1928. CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 1, k. 3–4, 16–17, 32, 55–56.

⁷⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 90.

⁷⁷ W tym czasie pornografia wbrew pozorom stanowiła już poważny problem społeczny. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się przede wszystkim w masowym rozwoju kina pornograficznego. Pierwszy film tego typu został zrealizowany już w 1896 roku (*Noc poślubna panny młodej*), czyli zaledwie rok po skonstruowaniu przez braci Lumière kinematografu. W latach kolejnych ta kategoria filmów była coraz częściej obecna w USA oraz w Europie. W tym miejscu należy zaznaczyć, że pierwsze filmy pornograficzne znacząco odbiegały od ich dzisiejszego wyobrażenia. Dla przykładu podam, że stosunek seksualny po raz pierwszy został ukazany w filmie dopiero w 1915 roku (film *A Free Ride*, znany także pod tytułem *A Grass Sandwich*, wyprodukowany w amerykańskim New Jersey). Od tego momentu produkcja filmów pornograficznych gwałtownie przyspieszyła. Pierwszym efektem między innymi popularyzacji kina pornograficznego stały się narodziny w Europie ruchu nudystycznego, który pojawił się na Starym Kontynencie około 1910 roku. Więcej na temat historii i znaczenia pornografii na przełomie XIX i XX wieku pisze Lech M. Nijakowski: *Pornografia. Historia, znaczenie, gatunki*, Warszawa 2010, s. 160–171.

⁷⁸ DALO, zespół 3, opis 1, sprawa 5750: Okólnik Namiestnictwa galicyjskiego i korespondencja z c.k. Dyrekcją Policji we Lwowie odnośnie prowadzenia walki z pornografią, k. 5.

(Zentralstelle zur Bekämpfung der Verbreitung unzüchtiger Veröffentlichungen), powołana przy wiedeńskiej Dyrekcji Policji⁷⁹. Mocą reskryptu c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 16 czerwca 1912 roku na starostach powiatowych spoczął z kolei obowiązek prowadzenia rozpoznania w sprawie ewentualnego propagowania pornografii na podległym im obszarze⁸⁰. Jak wynika z analizy zachowanego materiału źródłowego, w sukurs rządowi oraz samorządom w walce z propagowaniem pornografii przyszyły właśnie władze TPS⁸¹. Stosowną decyzję w tej sprawie podjęto podczas Zjazdu Skargowskiego, który odbył się w końcu września 1912 roku w Krakowie. Wówczas zgodnie z przyjętą uchwałą Towarzystwo „stało się centralą w walce z pornografią”⁸². We Lwowie postanowiono zorganizować sekretariat kierujący całością akcji⁸³. W tym miejscu warto przybliżyć, w jaki sposób przebiegała owa zadeklarowana działalność antypornograficzna Towarzystwa. Przede wszystkim polegała ona na gruntownej kontroli działających – nie tylko we Lwowie, ale i w całej Galicji – kin i kinoteatrów⁸⁴. W tym celu powoływano tak zwane sekcje antypornograficzne. Przy ich zakładaniu korzystano z pomocy duchowieństwa rzymskokatolickiego. W ramach wspomnianej akcji już jesienią 1913 roku do galicyjskich parafii rozesłano stosowne listy z prośbą o zarekomendowanie spośród miejscowych parafian osób, które z ramienia Towarzystwa mogłyby prowadzić zadania kontrolne w regionie (il. 2)⁸⁵.

---

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Dla ułatwienia pracy starostom do ich wiedzy przesłano odpis *Instrukcji dla Centralnej stacji do zwalczania rozszerzania pornograficznych publikacji (Zentralstelle zur Bekämpfung der Verbreitung unzüchtiger Veröffentlichungen)*, w której dość szczegółowo informowano, w jaki sposób należy zwalczać wszelkie przejawy pornografii. Ibidem, k. 5–6.

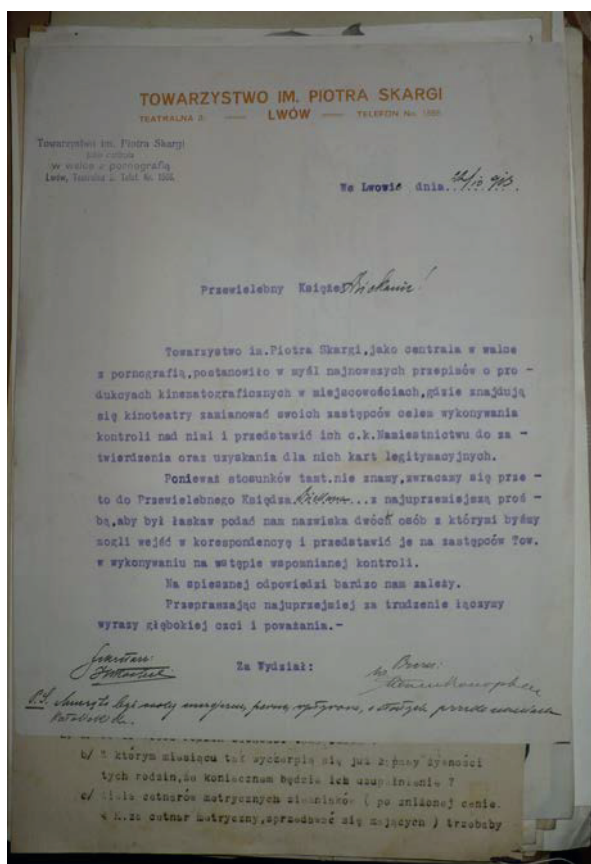
⁸¹ Obok Towarzystwa imienia Księdza Piotra Skargi działalność antypornograficzną prowadziło także Towarzystwo Ochrony Młodzieży, którego władze już na przełomie 1911 i 1912 roku w piśmie do Rady Szkolnej Krajowej donosiły, że na witrynach wystawienniczych lwowskich sklepów i antykwariatów usytuowanych w pobliżu szkół „wystawiane są niemoralne książki i widokówki”. Reakcją Rady Szkolnej Krajowej była prośba wniesiona do lwowskiego Magistratu i Prezydium Dyrekcji Policji we Lwowie, aby te podjęły odpowiednie kroki w tej sprawie. Zastrzeżenia Rady dotyczyły przede wszystkim sklepów zlokalizowanych przy ulicy Batorego. W konsekwencji podjętych zabiegów Dyrekcja Policji we Lwowie podjęła się rewizji we wskazanych punktach miasta i nakazała usunąć z wystaw książki, obrazki oraz widokówki o „niemoralnej treści”. Zob. DALO, zespół 3, opis 1, sprawa 5750, k. 1–3.

⁸² CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 84.

⁸³ TPS w walce z pornografią znalazło sojuszników wśród członków lwowskiej Sodalicii Mariańskiej Panów. Ibidem, k. 90.

⁸⁴ Ibidem, k. 103.

⁸⁵ Archiwum Parafii ONMP w Wadowicach, sygn. I.12, cz.1: Volumen Documentorum za 1901–1913 [b.n.s.].

II. 2. Pismo lwowskiego Zarządu TPS adresowane do proboszcza rzymskokatolickiej parafii w Wadowicach w sprawie powołania osób odpowiedzialnych za prowadzenie kontroli antypornograficznej w regionie

Inicjatywa przyniosła oczekiwany skutek. Do maja 1914 roku działalnością antypornograficzną objęto 28 galicyjskich miast, w których znajdowały się kinematografy⁸⁶. Stosowne legitymacje uprawniające do prowadzenia nadzoru nad kinematografią wystawili urzędnicy lwowskiego Namiestnictwa⁸⁷. Tym samym podczas inspekcji członkowie „sekcji antypornograficznych” reprezentowali władze krajowe⁸⁸. Do przeprowadzania cenzorskich kontroli uprawnionych było po dwóch delegatów Towarzystwa w każdym z ośrodków objętych dozorem. Stołeczny Lwów – ze względu na rangę i wielkość miasta – podzielono na 27 okręgów. Podział ten miał usprawnić kontrolę: kasyn, kin, fotoplastykonów, sklepów oraz innych przestrzeni,

⁸⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 84.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Najpewniej właśnie z inicjatywy Towarzystwa przy Namiestnictwie powołano tzw. Radę Przyboczną, w której kompetencji pozostawało wydawanie opinii na temat ukazujących się produkcji kinematograficznych. CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 103.

w których mogła pojawić się groźba upowszechniania treści i ilustracji pornograficznych. W każdym z okręgów powołany był co najmniej jeden pełnomocnik Towarzystwa nadzorujący całość antypornograficznych działań. Ponadto jako wsparcie do każdego rewiru przydzielono po jednym przedstawicielu z Koła Prelegentów oraz pięciu lub sześciu pomocników legitymujących się pochodzeniem robotniczym⁸⁹. Pokłosem prowadzonych na szeroką skalę inicjatyw o charakterze antypornograficznym było usuwanie z witryn sklepowych, w różnych miastach Galicji, obrazów oraz figurek wywołujących „publiczne zgorszenie”⁹⁰. Mając na względzie efektywność w walce z pornografią, nawiązano współpracę z działającą w Paryżu federacją antypornograficzną o nazwie *Fédération des sociétés contre la Pornographie*⁹¹. Relacje z Francuzami polegały przede wszystkim na wymianie publikacji i wydawnictw poruszających problematykę zwalczania pornografii⁹². Współpraca międzynarodowa nie ograniczyła się tylko do kręgów francuskich. W latach 1912–1913 porozumiano się również z – niepodaną z nazwy – organizacją belgijską ukierunkowaną na wyrugowanie pornografii z tamtejszego życia publicznego⁹³.

Podsumowując zakrojoną na szeroką skalę akcję o charakterze antypornograficznym, należy zaznaczyć, że do wiosny 1914 roku przedstawiciele (delegaci) Towarzystwa podjęli na terenie Galicji 1045 interwencji⁹⁴. Trudno jednoznacznie stwierdzić, ile z nich miało miejsce w samym Lwowie. Uwzględniwszy jednak fakt, że właśnie w galicyjskiej stolicy stopień zaangażowania w walce z pornografią był najdalej posunięty, należy przyjąć, iż większość z owych 1045 ingerencji miała miejsce w grodzie nad Pełtwią.

⁸⁹ Danuta Adamczyk wskazuje, że liczba robotników wydelegowanych do pomocy przy prowadzeniu kontroli antypornograficznych wynosiła cztery lub pięć osób. CDIAL, zespół 5, opis 1, sprawa 2, k. 91–92; zob. D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 37.

⁹⁰ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 103. W XIX wieku dużą popularnością – głównie wśród mężczyzn – cieszyły się „pornograficzne widokówki”, które można było stosunkowo łatwo zakupić w większości punktów oferujących prasę. Nierzadko wspomniane widokówki stanowiły „alternatywną walutę” i pozwalały „w nagłych sytuacjach płacić innym mężczyznom za potrzebne dobra i usługi”, co tylko podkreśla znaczenie tego rodzaju materiałów pornograficznych w badanym okresie. L.M. Nijakowski, *Pornografia*, op. cit., s. 162.

⁹¹ Ibidem, k. 85.

⁹² Ibidem, k. 91.

⁹³ Ibidem, k. 104.

⁹⁴ Ibidem, k. 88. Przeprowadzona kwerenda w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie oraz w Państwowym Archiwum Lwowskiego Obwodu nie daje odpowiedzi na pytanie, czego dotyczyły wspomniane interwencje „sekcji antypornograficznych” TPS. Można jedynie domniemywać, że polegały one między innymi na zgłaszaniu obiekcji co do moralności filmów wyświetlanych w galicyjskich kinach i kinoteatrach lub wnoszeniu uwag co do organizacji – budzących wątpliwości – nocnych pokazów filmowych. Spory odsetek interwencji zapewne dotyczył także usuwania z witryn sklepowych widokówek oraz fotografii uznanych powszechnie za niemoralne.

Działalność kulturotwórcza

W latach poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej nastąpił gwałtowny rozwój kinematografii. Rewolucja ta nie ominęła także Galicji⁹⁵. Pomni zapoczątkowanej działalności antypornograficznej przedstawiciele władz TPS mieli świadomość rangi oraz wpływu obrazu kinowego na kształtowanie postaw społecznych, w szczególności wśród młodych ludzi. Zakładanie nowych bibliotek oraz nadzwyczajna aktywność wydawnicza okazały się niewystarczające. Osoby z Zarządu Towarzystwa najpewniej orientowały się, że stowarzyszenie musi posiadać własne kino, które będzie stanowiło przeciwwagę dla innych lwowskich kinematografów. Starania w celu uruchomienia kinoteatru władze TPS rozpoczęły w początku 1912 roku, przy czym postanowiono zakupić już istniejące przedsiębiorstwo, kinoteatr „Stella Mare”. Znajdowało się on na pierwszym piętrze w gmachu lwowskiego Związku Towarzystw Dobroczynnych Katolickich przy ulicy Gródeckiej⁹⁶. Finalizacja rozmów dotyczących zakupu kinematografu nastąpiła w pierwszych dniach marca 1912 roku. Dokładnie 1 marca delegaci TPS we Lwowie: Feliks Skrochowski i Rudolf Krahl, w bilateralnych rozmowach z dotychczasowymi właścicielami „Stella Mare”: Stanisławem Kossowskim i Mieczysławem Drzymuchowskim, ustalili szczegóły umowy. Transakcję sfinalizowano 3 marca 1912 roku⁹⁷. Cena, jaką Towarzystwo poniosło za zakup kinematografu wraz z inwentarzem, wyniosła 11 tysięcy koron⁹⁸. Na mocy kontraktu na własność TPS przeszły między innymi: amerykański aparat do projekcji Mestera; pozostały sprzęt niezbędny do funkcjonowania projektora; wyposażenie sali (bez fortepianu) i łóż; kompletne urządzenie foyer, buduaru oraz kasy biletowej⁹⁹, a także tablice reklamowe ulokowane przy ulicach Gródeckiej oraz Karola Ludwika i Szajnochy. Umowa dawała kupującym również prawo do wizerunku kinoteatru z wyjątkiem nazwy „Stella Mare”, która po 31 marca 1912 roku miała być zastrzeżona. TPS po upływie tego terminu nie mogło jej używać¹⁰⁰. Wraz z dniem 1 marca nowy właściciel przejął na siebie wszystkie zobowiązania wynikające z funkcjonowania kina, jak na przykład: podatek zarobkowy, utrzymanie zatrudnionego personelu oraz opłaty na rzecz ubogich (uiszczane we lwowskim Magistracie

---

⁹⁵ Więcej na temat rozwoju kinematografii w Galicji pisze R. Włodek: *Kinematograf w Galicji. Galicja w kinematografie*, [w:] *Galicjskie spotkania 2007*, red. U. Jakubowska, Nowe Skalmierzyce 2008, s. 99–111.

⁹⁶ Gmach ten nosił zwyczajową nazwę „Dom Katolicki”. CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 13: Powiadomienia, ugody, korespondencja i inne dokumenty odnośnie walki Towarzystwa z dystrybucją pornografii, prowadzenia kontroli nad repertuarem kinoteatrów, sprzedażą i dzierżawą kinoteatrów, k. 2, 12.

⁹⁷ Ibidem, k. 2–3.

⁹⁸ Z kwoty tej potrącono 180 koron za niuregulowany rachunek za ogrzewanie pomieszczeń kinoteatru w lutym 1912 roku. Ibidem, k. 2–3.

⁹⁹ Z czasem nowi właściciele kina, aby móc trafić do większej liczby klientów, prowadzili sprzedaż biletów za pośrednictwem wybranych lwowskich „trafikantów”. Ibidem, k. 3.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 2–3.

i w miejscowej c.k. Dyrekcji Policji)¹⁰¹. W kwietniu 1912 roku władze TPS zawarły z właścicielem kamienicy (Związkiem Katolickich Towarzystw i Zakładów Dobroczynnych we Lwowie) nową umowę najmu pomieszczeń dopiero co zakupionego kinoteatru¹⁰². Czas jej obowiązywania wynosił jeden rok z możliwością prolongaty do lat sześciu. Koszt dzierżawy ustalono na kwotę 14 tysięcy koron przez pierwsze cztery lata najmu¹⁰³. W tym miejscu warto jeszcze zaznaczyć, że dystrybutorem dostarczającym filmy do kina prowadzonego przez TPS była – przynajmniej początkowo – wiedeńska firma Radi Maler¹⁰⁴.

Pozostała działalność *pro publico bono*

Mniej popularną, aczkolwiek niezwykle ważną działalnością TPS było prowadzenie wspomnianego już Biura Ludowego. W jego gestii pozostawało udzielanie porad prawnych lwowianom, którym sytuacja finansowa uniemożliwiała opłacenie radcy prawnego. Wyjątkowego wsparcia na tej płaszczyźnie Towarzystwu udzielał lwowski adwokat doktor Morawiecki, który służył radą ludziom będącym w potrzebie, głównie ubogim robotnikom¹⁰⁵. Ponadto w gronie osób związanych z Biurem byli między innymi: Adam Konopka, Kazimierz Lubieniecki, a także Franciszek Słonecki¹⁰⁶. Cała trójka pozostawała w Zarządzie Głównym TPS¹⁰⁷. W czasie swojej działalności (do maja 1914 r.) wolontariusze Towarzystwa udzielili pomocy prawnej w 373 odnotowanych przypadkach¹⁰⁸.

Konkluzje

W schyłkowym okresie autonomii Towarzystwo imienia Księdza Piotra Skargi z siedzibą we Lwowie pozostawało bez wątpienia jedną z ważniejszych organizacji skupiających lwowskich katolików obrządku łacińskiego. Priorytetowo traktowano szczególnie niższe warstwy społeczne, wobec czego najistotniejszą płaszczyzną działalności tego stowarzyszenia stanowiła oświata patriotyczna i religijna skiero-

---

¹⁰¹ Ibidem, k. 3.

¹⁰² Ibidem, k. 12.

¹⁰³ Ibidem, k. 13.

¹⁰⁴ Ibidem, k. 3.

¹⁰⁵ D. Adamczyk, *Towarzystwo im. Piotra Skargi...*, op. cit., s. 39.

¹⁰⁶ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 95.

¹⁰⁷ Informacja ta pochodzi z 1911 roku. CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 15: Członkowie Towarzystwa, k. 42.

¹⁰⁸ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 2, k. 85.

wana do zaniedbanych w tej materii środowisk. Główny oręż Towarzystwa w walce o „dusze” tworzyły książka oraz słowo mówione, dlatego też nie dziwi fakt, że to właśnie aktywność wydawnicza oraz Koło Prelegentów decydowały o obliczu skargowskiej organizacji.

Na wyróżnienie zasługuje także położenie przez członków TPS silnego nacisku na walkę z pornografią, która przybierała w rozumieniu ówczesnych niespotykane rozmiary. Miejscem batalii stopniowo stawały się coraz powszechniejsze i popularne kinoteatry. Aktywiści licznie powstających na obszarze całej Galicji „sekcji antypornograficznych” (powoływanych pod auspicjami lwowskiej centrali) cechowali się bezkompromisowością i nad wyraz dużą motywacją w swojej działalności. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że w okresie poprzedzającym upadek imperium Habsburgów omawiane stowarzyszenie stało się w Galicji – w myśl zasady subsidiarności – chyba najważniejszym sojusznikiem państwa w tej walce.

W tym miejscu należy poruszyć ostatnią, ale niezwykle istotną kwestię dotyczącą znaczenia politycznego TPS we Lwowie. Obecnie nie można mieć wątpliwości, że chociaż stowarzyszenie skargowskie miało w statucie zapis o apolitycznym charakterze organizacji, to jednym z jego głównych założeń miało być krzewienie polskiego patriotyzmu. Już w odezwie wydrukowanej na łamach prasy, a prezentującej istotę powstałej inicjatywy wskazywano: „pod wezwaniem Bóg i Ojczyzna pragnęlibyśmy ujrzeć zrzeszone tysiące, tak jak dla dobra tysięcy wierzących katolików i patriotów podejmujemy dziś ten trud w Imię Boże”¹⁰⁹. Tym sposobem lwowska centrala Towarzystwa stawała się synonimem polskości i łańciskiego katolicyzmu.

W latach międzywojnia TPS nadal działało¹¹⁰, aczkolwiek – jak zauważyła Henryka Kramarz – organizacja ta „spowszedniała i uchodziła za mniej atrakcyjną niż w poprzednim okresie”¹¹¹. Potwierdzeniem powyższej, niezwykle trafnej opinii może być zachowane w zbiorach Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego sprawozdanie z czynności Zarządu TPS za rok 1933¹¹². Z jego lektury dowiadujemy się, jak mocno w tym czasie została ograniczona aktywność skargowskiego stowarzyszenia, które najlepszy okres miało już za sobą¹¹³.

---

¹⁰⁹ CDIAL, zespół 190, opis 1, sprawa 15, k. 80.

¹¹⁰ Jeszcze w styczniu 1939 roku dokonano wyboru nowych władz Towarzystwa. Na czele Zarządu stanął Aleksander Mosór. DALO, zespół 1, opis 54, sprawa 1268, k. 48.

¹¹¹ H. Kramarz, *Książka w międzywojennym okresie działalności Towarzystwa im. ks. Piotra Skargi (w świetle archiwaliów lwowskich)*, [w:] Kraków – Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki, t. 8, red. H. Kosętka, Kraków 2006, s. 139.

¹¹² DALO, zespół 1, opis 54, sprawa 1268, k. 39–40.

¹¹³ Więcej na temat działalności TPS w dwudziestoleciu międzywojennym pisze H. Kramarz: *Książka w międzywojennym okresie...*, op. cit., s. 133–144; eadem, *Prasa w działalności wychowawczo-patriotycznej Towarzystwa im. Piotra Skargi (1908–1939)*, [w:] *Virtuti et ingenio. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Julianowi Dybcowi*, Kraków 2013, s. 207–219.

Aneks

Wykaz bibliograficzny dzieł wydanych przez lwowskie Towarzystwo imienia Piotra Skargi w drukarni Ossolineum w latach 1912–1918

1912

- Bełza Władysław, *Z chłopca król. Starą, ale bardzo ucieśzną historię na swój sposób opowiedział....*
Kraszewski Józef Ignacy, *O pracy*.
Mazanowski Antoni, *Piotr Skarga*, ss. 68.
Pieniążek Czesław, *O życiu, dziełach i zasługach ks. Piotra Skargi*, ss. 62.
Sedlaczek Edward, *Przez zasługi do korony. Opowiadanie historyczne z czasów Jana Sobieskiego*,
napisał Zorian E. [pseud.], seria Książki dla Polskiego Narodu, ss. 55.

1913

- Badeni Henryk Stanisław, *Katolicyzm a polski duch obywatelski. Referat wygłoszony na Zjeździe Skargowskim w Krakowie w dniu 25 września 1912 r.*, s. 31.
Dąbrowski Tadeusz, *Józef Korzeniowski. Szkic literacki*, ss. 56.
Gawlik Mieczysław, *Święty Jan Kanty (1380–1473)*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 31.
Konopka Adam, *Walka z pornografią. Referat wygłoszony na Zjeździe skargowskim w Krakowie dnia 26 września 1912 r.*, ss. 19.
Krechowiecki Adam, *Święty jest. W trzechsetną rocznicę śmierci Piotra Skargi*, seria: Książki dla Polskiego Narodu, ss. 23.
Lam Stanisław, *Brzeg-Piskozub Adam. Polska w pieśni 1863 r. Antologia*, ss. 197.
Lam Stanisław, *Książę Józef Poniatowski*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 102.
Ostatnie słowa. Opowiadania i wspomnienia uczestników walki o wolność w r. 1863/64, ss. 135.
Pieśni narodowe 1863 r., zeszyt 2, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 101.
Romanowiczówna Zofia, *Z dni krew i łez [1863–1865]*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 79.
Rybkowski Adam, *Hypnotyzm i spirytyzm*, ss. 48.
Rybkowski Adam, *Świat duchów*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 48.
Żulińska Barbara, *Anioł Stróż. Opowiadania dla dzieci*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 71.

1914

- Conrad Joseph [Korzeniowski Józef], *Janko Góral*, tłum. M. Bunikiewiczowa, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 52.
Jarosławski Mieczysław, *Głos krwi*, seria Książki dla Ludu Polskiego, ss. 70.
Katalog wydawnictwa Towarzystwa im. Piotra Skargi we Lwowie 1909–1914, ss. 28.
Lam Stanisław, *Czytelnictwo współczesne w Polsce. Kilka luźnych uwag*, ss. 28.
Lam Stanisław, *Książę Józef Poniatowski. Dzieje i pieśń*, wyd. 11, ss. 102.
Rolle Michał, *Rzemiennym dyszlem. Z dziejów Kamieńca Podolskiego*, ss. 67.

1915

Brak

1916

- Gawlik Mieczysław, *Na wschodniej rubieży [Z przeszłości Rusi Czerwonej]*, seria: Książki dla Polskiego Narodu, ss. 47.

1917

Brak

1918

Brak

Źródło: *Druki Oficyny Ossolińskiej 1828–1918*, oprac. E. Galos, T. Madejska, red. K. Korzon, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 149–169.

Резюме

Сутністю галицької автономії була, у числі іншого, самоврядність у широкому розумінні, яка створювала підґрунтя для формування громадянського суспільства. При тому цю самоврядність треба розуміти не тільки через призму політичних прав, а й у контексті надання мешканцям Галичини права створювати товариства, які мали неполітичний або господарський характер. Одним з них було Товариство ім. Петра Скарги (ТПС), утворене у Львові. Його виникнення (у грудні 1908 р.) спиралося на ідею „органічної праці”, а також „праці від основ” серед соціальних низів Галичини, насамперед Львова. Найважливішим напрямом діяльності Товариства була патріотична та релігійна освіта в обділених у цьому плані професійних (соціальних) середовищах, як-от серед робітництва. Головним зняряддям Товариства у боротьбі за „душі” була книжка і живе слово, тому-то видавнича активність і коло лекторів визначали обличчя „скаргівської” організації. Заслуговує теж на увагу спрямованість членів ТПС на боротьбу з порнографією. Згідно з уявленнями активістів, порнографія досягла безпрецедентних масштабів. Театром тої баталії поступово стали кінотеатри, які набули поширення і популярності. Активісти численних у Галичині антипорнографічних секцій, натхненні ідеями центрального представництва ТПС у Львові, займали дуже активну й безкомпромісну позицію. З певним дослідницьким ризиком можна стверджувати, що в останнє десятиліття імперії Габсбургів назване Товариство стало в Галичині – згідно з принципом субсидіарності – найважливішим союзником держави в боротьбі з порнографією.

Ключові слова: Товариство ім. Петра Скарги у Львові, релігійно-патріотична освіта, суспільна мораль

Słowa kluczowe: Towarzystwo im. Księdza Piotra Skargi we Lwowie, oświata religijno-patriotyczna, moralność społeczna